

СУДСКО-ПСИХИЈАТРИЈСКИ АСПЕКТ АФЕКТИВНИХ СТАЊА¹

***Апстракт:** Афекти су веома снажна емоционална стања која имају утицај на интелектуалне, вољне и друге психичке процесе, због чега могу имати и посебан значај у понашању особе. Некада су таквог квалитета и интензитета да узрокују испољавање агресивног понашања и вршење кривичних дела.*

Неке квалитете и особине афективних стања препознаје и законодавство, тако да је за одређење и квалификацију неких кривичних дела неопходно постојање одређених врста афективног узбуђења (код кривичних дела убиства или тешке телесне повреде на мах, убиства у прекорачењу нужне одбране).

У судско-психијатријској теорији, као и пракси, постоје различити ставови о улози афективних стања, као и о њиховој форензичко-психијатријској процени.

У раду ће бити презентована мишљења о судско-психијатријској евалуацији афективних стања у кривичноправној области, као и ставови аутора који се односе на ову област: неопходност процене општег психичког стања извршиоца кривичног дела, карактеристике структуре и динамике личности, врста и интензитет афективног стања, као и утицај неких констелативних и ситуационих фактора.

***Кључне речи:** афекти, раздражење, кривично дело, судска психијатрија.*

I - Уводне напомене

Емоционални живот (афективитет) представља веома сложени сегмент човековог психишког функционисања и превасходно подразумева субјективно одражавање објективне стварности. Људска емоционалност резултат је, пре свега,

¹ Чланак је резултат рада на пројекту Правног факултета Универзитета у Нишу, „Заштита људских и мањинских права у европском правном простору“, који финансира Министарство за науку и технолошки развој, бр. уговора 179046

сложене структуре и организације мозга, у чијим се појединим деловима сустичу различити импулси који су везани за перцепцију околине, интелектуално-сознајне процесе, збивања у сопственом телу и др. На тај начин ствара се основа за лични доживљај постојеће реалности, због чега се и доминирају становишта да су емоционални процеси специфични индивидуални психички утисци о постојећем реалитету.

Такве околности утичу и на чињеницу да разне особе имају различити субјективни доживљај једне те исте појаве или предмета реалног света, а то утиче и на различите облике реаговања у објективно истим ситуацијама, а тиме и на различите модалитете понашања које разне особе испољавају.

Афективитет човека обухвата три основне компоненте: 1. емоције (осећања), 2. расположење и 3. афекте.

1. **Емоције (осећања)** су специфични лични доживљај објективне реалности које одликује реалтивна постојаност, умерени степен изражености и специфични утицај на активности и понашање. Истиче се да је “њихово богатство је велико и неисцрпно”², што упућује да могу бити различитих облика испољавања, трајања, интензитета и механизма настанка.

Како су емоције некада “подлога” за будући настанак афективних стања, на овом месту ће бити приказани неки од модела њиховог разврставања. Тако се по свом *хедонистичком тону* емоције разврставају на *пријатне* и *непријатне*, док се према утицају на *активност* и *понашање* деле на *стеничне* и *астеничне*, при чему прве подстичу, а друге инхибирају активности личности.

Судско-психијатријски значај може имати подела емоција на *једноставне* и *сложене*, посебно у односу на друге групу, где спадају страсти и сентименти. Сложене емоције су трајније и снажније од елементарних, чиме се налазе на граници између емоција и афеката³.

Криминолошки и судско-психијатријски значај може имати и разврставање емоција које су презентовали Креч и Крачфилд⁴. Наиме, ови аутори су навели и постојање оних осећања која могу бити потенцијална основа за испољавање агресије и понашања које има обележја кривичних дела. Такође, пролонгирано постојање неких осећања може олакшати настанак стања афективних узбуђења, посебно у ситуацијама као што су кумулација негативних осећања, пројекција, ирадијација и др. У овој подели емоција, а са становишта основног циља овог рада, од значаја су следеће:

а) Примарне емоције, међу којима посебан значај имају *страх* и *гнев*. Страх настаје у ситуација постојања егзистенцијалне опасности и може водити различитим облицима понашања, као што су борба, бекство и др. Гнев се

2 Лазовић, А., Ђукић-Дејановић, С., Раванић, М.: Status psychicus, Медицински факултет Крагујевац, 2002, стр.31.

3 Ђурић, З.: Основи судске психијатрије, Бона Фидес, Ниш, 2004, стр.79.

4 Креч, Д., Крачфилд, Р.: Елементи психологије, Научна књига, Београд, 1980.

генерише у ситуацијама када нека препрека осујећује остваривање одређеног циља, што може имати и негативне последице на понашајном плану.

б) Емоције према другим особама, међу којима посебан криминолошки, кривичноправни и форензичко-психијатријски значај имају:

- *Љубомора*, као непријатно и сложено осећање које настаје у ситуацијама када особа запажа да се наклоност особе од значаја за личност усмерава према неком другом. Иако се љубомора најчешће везује се љубав према другој особи, она може настати и у склопу породичних релација, али и у односима у широј социјалној средини (радно-професионални односи, бављење другим активностима и сл.). Мада је љубомора иманента свакој особи, лични доживљај и понашање у ситуацијама када се она јавља могу имати различите модалитете. Посебну криминолошку и форензичку димензију љубомора има у ситуацијама када је тако изражена да доводи до настанка асоцијалних, антисоцијалних или агресивних поступака.

- *Завист*, као негативна емоција према другима, настаје када нека особа поседује нешто што личност жели да има или жуди за тиме. На њен квалитет и интензитет утиче јачина жеље за објектом, природа самог објекта, али и претходни емоционални однос са особом која тај објект поседује.

- *Мржња* представља трајнији негативан субјективних доживљај одређене особе, са повременим потенцирањем интензитета овог непријатног осећања. Оно што је код мржње специфично је и да, поред негативног односа према објекту мржење, постоји и жеља да се исти уништи, из чега јасно произилази њен и криминолошки и судско-психијатријски значај.

- *Друга негативна осећања према другима* обихватају дијапазон од благе аверзије, па до настанка мржње. Могу се манифестовати у различитим модалитетима, међу којима су презир, омаловажавање, злоба, антипатија и др.

2. *Расположење (основно расположење)* је део људског афективитета које се најчешће одређује као релативно трајно, уравнотежено емоционално стање особе, које даје специфични тон целокупном свесном доживљају индивидуе. Када није измењено означава се као *еутимија*, коју одликују осећање бодрине, доброг психичког и физичког стања и постојање спремности да се у оквиру умереног оптимизма прихвате животна збивања и активности.

Основно расположење није фактор који има значајнији криминолошки и судско-психијатријски значај, те неће бити даље елабориран.

3. *Афекти* су трећи сегмент емоционалног живота човека, који због својих одређених својстава и утицајала на целокупни психички живот у битној мери могу утицати на реакције личности и њено понашање. С обзиром да се у неким ситуацијама афекти доводе у везу са разним облицима агресивних и антисоцијалних поступака, слободно се може говорити да они имају и свој специфичан криминолошки, кривичноправни и судско-психијатријски значај.

То је био и разлог за опредељење да се у овом раду сагледа њихов утицај и значај у настанку оних облика понашања који имају обележја кривичних дела, односно да се у даљем тексту презентује судско-психијатријски аспект афективних стања.

II - Афекти

Иако давно, чини се доста прихватљиво, Вујић⁵ је афекте одредио као интензивна, краткотрајна стања осећања праћена телесним и изражајним променама. Сама дефиниција указује да се ради о таквим емоционалним доживљавањима која одликују нагlost у настанку и релативно кратак временски интервал између деловања повода и настанка афекта, најчешће кратко трајање, јак интензитет и буран ток (посебно у односу на емоције). С обзиром да су присутне и јасно видљиве телесне и изражајне промене, може се говорити да афекти имају своју психолошку и физиолошку димензију.

Осим самих обележја емоционалног стања која настају код афеката, код њих, не ретко, долази и до поремећаја других психичких функција и то како у интелектуално-сазнајној, тако и у вољно-мотивационој сфери. На тај начин код афективних стања долази до мањих или већих измена менталних способности и понашања, које је некада слабије контролисано, па чак и недовољно целисходно и адекватно. Услед свега наведеног афективна стања могу бити узрок агресивних и/или деструктивних поступака, што им даје и кривичноправни, криминолошки и судско-психијатријски значај.

Телесне и изражајне промене су компоненте афективних стања, те умеће њиховог препознавања, регистровања и описа, може значајно помоћи у утврђивању постојања афеката, како у време прегледа, а посебно у време противправног понашања. Такође, запажање ових промена помаже и у спознаји и њиховог квалитета и интензитета, посебно ако се запазе и измене у области моторике, у домену мимике и говора и у области секреције.

Различити чиниоци имају улогу у настанку и манифестацији афеката. Неки их директно условљавају, а неки остварују индиректан (посредан) утицај. Углавном се међу факторе генерисања афективних стања убразају: дражи, тј. афективни поводи, обележја и структура личности и тренутно стање организма индивидуе код које ово стање настаје

Дражи (афективни поводи) које узрокују афекте потичу из спољашње средине и имају директан утицај на њихов настанак, врсту и интензитет.

Осим квалитета и интензитета, утицај дражи треба сагледавати и са становишта њиховог места и значаја у систему вредности конкретне личности. Њега, осим својстава личности, обележавају и одређене друштвене и етно-

5 Вујић, В.: Медицинска психологија и општа психопатологија, Медицинска књига, Београд-Загреб, 1956, 43.

културолошке вредности, обичаји и мерила, што ће утицати и на начин како се спољни стимулуси доживљавају и утичу на настанак и развој афеката.

Својства и структура личности имају посредни утицај на настанак, квалитет и интензитет афективних узбуђења. Неке карактеристике личности погодују настанку афеката или манифестацији у јачем степену (емоционална незрелост, низак праг толеранције на фрустрације, слабије формиране етичке, обичајне и друштвене норме понашања и сл.). Такође, и нека душевна обољења, органски или други ментални поремећаји могу дати свој печат целокупној емоционалности, па и афектима.

Актуелно стање организма није у директној повезаности са афектима, али може утицати на развој афеката и модалитете њиховог испољавања. Афекте могу потенцирати стања исцрпљености, злоупотреба психоактивних супстанци и др. Међутим, дужа прострација и телесна обољења са општом малаксалошћу и слабошћу често смањују степен афективног реаговања.

Дејство афеката на остале психичке функције

Иако афективна стања утичу на глобално психичко функционисање, у судско-психијатријској литератури^{6,7} се посебно указује на њихов значајан утицај на следеће психичке функције и процесе:

а) Дејство афекта на свест

Афекти, нарочито они јакчег интензитета, могу условити измену стања свести. Квалитет и степен ових измена може бири различити и најчешће се јављају као:

- губитак свести код неких афеката јаког интензитета, посебно када је афективни повод непријатног или трагичног карактера (напр. изненадно сазнање за смрт веома блиских лица, ненадано суочавање са екстремном опасношћу и сл.);

- побољшање стања будности и општег стања свести (поспана особа се при јаком афективном узбуђењу “буди” и стање свести се нормализује);

- сужење свести, као најчешћи уплива афекта на свест који има и највећи клинички и форензички значај.

У афективним стањима, посебно јаког интензитета, обим јасноће доживљаја је сужен, јер афект свести “приводи” само одређене садржаје, док су остали на периферији, нејасно и мутно доживљени или потпуно искључени. Због тога се афективно сужење свести често пореди са неким облицима сумрачног стања.

У овим стањима свест је у квалитетном обиму и са пуном јасноћом углавном усмерена ка афективном поводу и ток збивања која се односе на њега,

6 Ковачевић, Р.: Форензичка психијатрија, Правни факултет у Бањој Луци-Центар за публикације, 2000.

7 Ђирић, З., Димитријевић, Б.: Основи судске психијатрије и судске психологије, СКЦ Ниш, Ниш, 2009, стр. 38-39.

док је остало занемарено или нејасно доживљено. То је и најчешћи разлог што након овог периода постоји непотпуно сећање или несећање за многе сегменте афективне ситуације, што је некада реално, а некада се тако презентује од неких личности које имају жељу да остваре бољу кривичноправну позицију.

б) Дејство афекта на мисаони процес и логичко расуђивање

У неким афективним стањима процеси мишљења и закључивања могу бити значајно компромитовани и измењени.

Иако правила нема, познато је да неки афекти успоравају мишљење (жалост, нека стања страха), док други могу убрзати мисаони ток и асоцијативну спремност (јака радост). У одређеним афективним стањима може доћи до дезорганизације мисли, које су тада неповезане, настају стихијски, а свести се приводе само одређене асоцијације.

Код интензивних афеката може се пореметити логичко расуђивање, те се отежано сагледавају узроци, ток и последице реалних збивања. Тако афект “диригује” мишљењем, јер су само идеје и мисли везане за афект “у игри”, док су остале гурнуте “у страну”. На тај начин мишљењем доминирају само идеје од тренутног емоционалног значаја и изостаје пуна складност и адекватност расуђивања и закључивања.

ц) Дејство афекта на вољно-мотивационе процесе

Афекти слабијег интензитета углавном остварују стенични или астенички ефекат, што ће преваходно зависити од њиховог квалитета. Умерена радост стимулише активност и предузимљивост, жалост је праћена умањењем делатности, а страх или гнев могу имати стимулативни или дестимулативни ефекат на активност.

Афекти јаког интензитета могу дезорганизовати складну активност и целисходно понашање. Изостаје “квалитетна” борба мотива и превласт добијају они нагонске природе или они који су у тесној повезаности са постојећим емоционалним узбуђењем. Због тога одлуке настају нагло, лишене разматрања околности које су за и против, као и могућих последица таквих поступака.

Овакве околности могу довести и до непримереног понашања, посебно у односу на личне вредности и социјалне норме. Као да је дошло до неког “удара” који је погодио систем понашања и његову организацију, што неки називају и понашањем по типу “кратког споја”. Код афеката непријатног квалитета може настати пробој и отежана контрола импулсивних и агресивних подстицаја, што некада води и у извршење кривичног дела.

д) Утицај афекта на остале психичке функције

Иако од мањег значаја, у афективним стањима су могуће и промене осталих психичких функција, што се може сагледавати и процењивати у судско-психијатријским вештачењима.

Афекти ремете процес *упамћивања*, углавном у смислу делимичне или потпуне амнезије за период трајања афективног стања. Може бити измењена и

функција *пажње*, обзиром да је тенацитет изузетно појачан и везан за афективну ситуацију, а вигилност смањена. Код јаких афеката, посебно страха, могу настати и измене у сфери *опажања*, углавном по типу илузија, а код патолошких афеката могу се јавити и халуцинације.

На крају треба истаћи да, као што афект утиче на друге психичке процесе, тако и њихове измене остварују повратно дејство на афективно стање, моделирајући га у квалитету и интензитету.

Подела афеката

Постоје бројне и различите поделе афеката у зависности од критеријума који је основ њиховог разврставања. Најчешће се деле на основу квалитета емоционалног доживљаја који настаје и интензитета афективне реакције.

А) Према квалитету афективног доживљаја и карактеристикама афективне реакције афекти се најчешће разврставају на: 1. **Физиолошке** и 2. **Патолошке**.

1. **Физиолошки афекти** су афекти који могу настају код психички здравих особа и чији квалитет и степен немају својства менталног поремећаја. Другим речима, свака особа нормопсихичких својстава може доспети у ова афективна стања, која су по својим обележјима и степену изражености саобразна узроцима који до њих доводе. У физиолошке афекте убрајају се: **страх, гнев, радост и жалост**.

а) **Страх** је афективно стање које настаје услед постојеће или предстојеће опасности по интегритет личности. Ради се о непријатним или мучним интензивним осећањима, чију суштину чини интензивно осећање угрожености.

Афект страха прате и карактеристичне телесне и изражајне промене. Лице је бледо, често подрхтавају удови или читаво тело, очи су широм отворене, зенице проширене, глас углавном тих, шапутава, са некада присутним замуцкивањем. Некада настаје бекство од опасности, некада борба, а некада моторичка укоченост.

б) **Гнев** је афект који настаје услед нанешеног зла и/или предстојећих непријатности за личност⁸.

Гнев се најчешће развија при постојању одређене препреке која онемогућава задовољење потреба и жеља или повређује достојанство и систем вредности личности (увреде, личне или блиских особа, понижавања, деградација и сл.).

У еволуцији афекта гнева најчешће се описују четири фазе:

- У првој фази делује узрок који се доживљава као нанешено зло или предстојећа непријатност; - У другој фази настаје афективна раздраженост, односно потенцирање унутрашњег емоционалног узбуђења и пропратне телесне и изражајне промене; - Трећа фаза је фаза привидног и релативног смиривања. Међутим, у самој личности узбуђење се повећава и развија се

⁸ Крстић, Б.: Судска психијатрија, Студентски културни центар Ниш, Ниш, 1996.

његова кулминација; - У четвртој фази настаје афективно пражњење, често експлозивног карактера. Осим великог афективног узбуђења, долази и до измена у понашању и изгледу особе. Лице је зајапурено, ознојено, очи широм отворене и закрвављених беоњача, моторика и покретљивост су појачани, често некоординисани, са израженом агресивношћу, која руши препреке које стоје на путу личности.

Овакво, неадекватно, нецелисходно и агресивно понашање може довести и до извршења кривичних дела. Због тога гнев има изузетну криминолошку, кривично-правну, виктимолошку и судско-психијатријску вредност.

ц) **Радост** одликују осећања постојеће или предстојеће физичке и/или психичке пријатности. Постоји и специфична мимика и моторика, саобразна осећању пријатности и задовољства-радостан израз лица, смех, лице благо румено и орошено знојем. Жива је гестикација, говор убрзан, весео, уз често певушење. Моторика је убрзана, а комуникативност назначена. Радост нема велики значај у судској психијатрији.

д) **Жалост** је интензивно непријатно осећање услед нанесеног или предстојећег физичког и/или психичког бола. Овај афект углавном узрокују ситуације у којима долази до губитка особа или предмета које имају значаја у систему вредности личности. Осим основног непријатног осећања, постоје и осећања немоћи, безнадежности или беспомоћности. И овај афект прате специфичне телесне и изражајне промене: тужни израз лица, плач, оскудна мимика, тих и једва чујни говор, оскудна моторика и покретљивост.

2. Друга група афеката обухвата **патолошке афекте**, код којих настају разна болесна психичка доживљавања, по чему се издвајају од физиолошких афективних стања.

Патолошки афект карактеришу: нагли настанак, изразити несклад између дражи и реакције, значајна измена стања свести (сумрачно или делирантно стање), присуство бројних психопатолошких феномена (илузије или халуцинација, постојање суамнутих идеја, изразит психомоторни немир), пренаглашена агесивност или деструктивност, релативно кратко трајање и постојање несећања за догађаје у време трајања овог болесног афективног стања-делимична или потпуна амнезија).

Са судско-психијатријског, као и кривичноправног становишта, патолошки афекти спадају у стања привремене душевне поремећености, који због својих особености најчешће доводе до потпуног искључења урачунљивости или је она битно смањена.

Б) Са становишта интензитета афеката, а и применљивости у судској психијатрији, афекти, посебно физиолошки, могу се разврстати на слабе, средње и јаке.

Афекте **слабог** интензитета одликује благи степен узбуђења и афективне реакције, а утицај на друге психичке функције је углавном занемарљив.

При *средњем* степену изражености, афективно узбуђење и реакција су манифестни и јасно уочљиви, уз изразитији утицај на остале психичке процесе. Колики ће степен ових измена бити, међутим, не зависи само од самог афекта, већ и од карактеристика личности и околности у којима се афект дешава. Ови афекти углавном не ремете значајније остале психичке функције и способности личности.

Јаки афекти одликују се интензивним емоционалним узбуђењем, бурном реакцијом и значајним упливом на остале психичке функције, посебно интелектуално-сазнајне и вољно-мотивационе. Ови афекти често мењају и свест у значајном степену, што свеобухватно може битно пореметити складно психичко функционисање и понашање.

Ц) Неки аутори разврставају афекте на оне који су примерени јачини *дражи* и оне који су непримерени јачини *дражи* (5). Ова подела има своју теоријску заснованост и применљивост у практичном раду.

- Код афеката *примерених јачини дражи* постоји релативно сагласан однос између интензитета надражја и његовог значаја за личност, са једне, и јачине афективног узбуђења и реаговања, са друге стране. Ови афекти се претежно јављају код уравнотежених и социјално усклађених личности.

- Када су афекти *непримерени јачини дражи* упадљив је несклад између повода и степена афективног узбуђења и реаговања. Тако напр. драж мале јачине узрокује јаку и бурну афективну реакцију, чак и појаву психопатолошких феномена и значајну измену система понашања особе. Ови афекти срећу се код неких облика поремећаја личности, деменција, душевних заосталости, емоционално незрелих лица итд.

4. Судско-психијатријски аспект афеката

Као веома интензивна стања осећања, афекти могу узроковати значајније измене на психичком, телесном и изражајном плану и тиме довести до мањих или већих поремећаја целисходног и адекватног понашања.

Афекти су нека врста “психичке буре” или “душевни потреси”⁹, који су са једне стране део нормопсихичког живота, а са друге носе бројне измене психе и понашања и у том периоду они одударују од уобичајеног за ту личност. Управо ове околности, нарочито код афеката јачег степена, чине ову психичку категорију специфичном и посебном, и то не само са становишта психијатрије и судске психијатрије, већ и са аспекта правне науке¹⁰.

На овом месту биће посебно сагледани тзв. *физиолошки афекти*, пре свега са судско-психијатријског аспекта, али и њихово место у кривично-правној

9 Капамација, Б.: Форензичка психијатрија, Дневник, Нови Сад, 1989, стр 69.

10 Ђурђић, В.: Утврђивање афеката у кривичном поступку, Зборник радова Правног факултета у Нишу, 36-37, 1996-1997, стр.54.

области. Треба истаћи да су физиолошки афекти облици емоционалног узбуђења који се може јавити код сваког човека, тј. и код психички здравих и код особа која болују од неког менталног поремећаја.

Са форензичко-психијатријског становишта најчешће су следеће процене:

а) Уколико афективно стање постоји у време извршења кривичног дела код извршиоца који болује од душевног обољења, душевне поремећености или заосталости у душевном развоју, утицај афективног стања не може се сагледавати изловано, већ у склопу карактеристика менталног поремећаја.

У овим ситуацијама сагледавају се и биолошки и психолошки основ неурачунљивости, па вештак треба да дефинише врсту менталног поремећаја и процени способности схватања значаја свог дела и управљања својим поступцима, разматрајући и утицај постојећег афективног стања. У сваком случају ови извршиоци најчешће, са правног становишта, потпадају под категорију оних прописа и позиције који се везују за одређења неурачунљивости, обзиром да постоје њени биолошки и психолошки предуслови.

б) Присуство афективних стања *tempore criminis* међу ментално здравим извршиоцима кривичних дела привлачи сигурно највећу пажњу, што им даје и изузетан судско-психијатријски, али и кривичноправни значај.

У стањима афективних узбуђења, посебно јачег интензитета, може настати експлозивна реакција (“афективна реакција кратког споја”). То може довести до тога да се афективно узбуђење често “директно празни у агресивном, насилничком понашању, мимо филтера целокупне личности”. Тако овај, иначе нормални део психичког живота поприма својства која га пребацују са “друге стране” нормале, узрокујући понашање које потпуно одудара од саме личности, њених карактеристика и образаца понашања.

Кривична дела у афективним стањима су бројна, честа и разноврсна и значај тог афективног стања није једнак ни са судско-психијатријског, ни са правног становишта.

Вероватно у томе и лежи основна дилема-Где сместити физиолошки афект?, посебно у правној регулативи. Обзиром да су део нормопсихичког, физиолошки афекти се не могу подвести под биолошке предуслове неурачунљивости. Са друге стране, степен психичких измена које тада могу настати не могу афект третирају као нормално стање у коме су расуђивање и одлучивање без икаквих поремећаја.

Ове, као и бројне друге чињенице, утицале су на стварање посебно кривичноправне позиције афективних стања. Наиме, право је препознало њихове специфичности и криминално понашање које је повезано са физиолошким афектима на неки начин издвојило од осталих. Овакав правни приступ дао је специфичност и судско-психијатријском аспекту афеката.

У склопу правне регулативе посебно се издвајају два кривична дела која у својим основним обележјима подразумевају и постојање одређеног афективног

стања. То су *кривично дело убиства на мах (тешка телесна повреда на мах)*¹¹ и *кривично дело убиство у прекорачењу нужне одбране*¹².

Кривично дело убиства на мах осим осталих елемената одликује и то да је убиство извршено у стању јаке раздражености, а код *убиства прекорачењем нужне одбране* издваја се и могућност да се извршилац кривичног дела нашао у *стању јаке раздражености или препасти*, што овим делима даје и специфичан судско-психијатријски значај.

Стање *јаке раздражености*¹³ има своју теоријску димензију, као и практични значај у правосудној пракси.

Мора се истаћи да раздраженост (па и јака) није термин својствен психијатрији, већ праву. На то упућују бројни ставови правних теоретичара, који наводе да је “стање раздражености афективно стање”.

Обзиром на ове околности психијатар ће се у свом налазу, наравно ако то утврди, изјаснити о постојању афекта, одредити његов квалитет, тј. врсту и изјаснити се о његовом интензитету, а затим и о питањима везаним за урачунљивост. На правнику је након тога да, ослањајући се на теоријске изворе, психијатријски термин афекта “преведе” на раздраженост у правном језику. С тога су често *сувишни захтеви правника да се вештак изјасни “да ли је постојала (јака) раздраженост”*, јер би тиме вештак изашао из своје струке. Ово појмовно превођење треба да изврше правници, посебно имајући у виду бројне теоријске основе које им то омогућавају.

Што се тиче *препасти*, која постоји и у праву и у психијатрији, не може се говорити о синонимима. У праву, чини се, овај појам означава веома јак страх, који не мора да има квалитете патолошког афекта, док је у психијатрији препасти облик патолошког афекта. Такође, има и мишљења да правни појам препасти има за циљ да означи сваку врсту патолошког афекта, док у психијатрији је то сужено на патолошки афект страха.

Међутим, нису само убиство на мах и убиство прекорачењем нужне одбране кривична дела која се врше у афективном стању. Она су само специфична и јасно издвојена од стране права. Остала кривична дела повезана са афектом могу бити широког дијапазона и односити се на наношење телесних повреда, увреда, клевета, сексуалне деликте и др. И у њима афект може играти улогу како генератора, тако и моделатора криминалног понашања, те ће и тада захтевати форензичко сагледавање и евалуацију.

У сваком случају област афективних стања је управо она у којој се прожимају право и психијатрија и једно без другог као да не могу. То треба да

11 Кривични законик Републике Србије, Службени гласник, 2006, чл. 115

12 Кривични законик Републике Србије, Службени гласник, 2006, чл. 19, ст.3

13 Стојановић, З.: Коментар кривичног законика, Службени гласник, Београд, 2008, стр. 331

имају на уму и правници и психијатри и да узајамно једни другима стварају предуслове за што бољи и објективнији рад.

Право не треба да од вештака очекује превише, посебно не више од онога што обухвата његова струка, нити му треба допустити превише, када на специфичан начин он може постати пресудитељ.

Предуслав за квалитетно судско-психијатријско вештачењу су јасна питања суда на које вештак треба да одговори. Мора се, на жалост, признати да она често изостају или су недовољно прецизно постављена, због чега вештаци некада или не обухватају све оно што се од њих очекује или дају непотребне процене, које у даљем току поступка исти оптерећују. Вештачења у овој области треба да пруже следеће одговоре:

- Како је психичко стање извршиоца кривичног дела у време прегледа, као и какво је оно било у време извршења кривичног дела, а у смислу постојања душевних обољења, душевне поремећености или заосталост у душевном развоју;
- уколико су ова стања искључена потребно је изјашњење о структури и динамици личности и њиховом утицају на настали афект у критичној ситуацији (емоционална незрелост, психопатија, пролонгирани стрес, неуротска структура итд.);

- сагледавање евентуалних ранијих емоционалних релација између извршиоца и жртве, посебно у смислу постојања претходне кумулације негативних осећања. Уколико је она постојала, вештак треба да одреди њен значај у настанку деликтне афективне ситуације, без упуштања да ли је за ове околности извршилац одговоран или не.

У судско-психијатријској теорији постоје различита мишљења о значају кумулације афеката у разматрању јаке раздражености. Неки аутори сматрају да предходна кумулација афекта искључује могућности да се настало јако афективно узбуђење може третирати као стање јаке раздражености. Други, међутим, сматрају да кумулација афекта не искључује могућност јаке раздражености, чему се придружује и овај аутор. Наиме, може се десити да је у дужем временском периоду особа само примала негативне дражи од касније жртве, а да на то није утицала нити претходно реаговала, да би у ситуацији када је претрпела тежи напад или увреду настало јако афективно узбуђење.

- одредити квалитет (врсту) насталог афекта, пре свега у смислу да ли се радило о физиолошком или патолошком афекту. Уколико је постојао физиолошки афект, треба истаћи о ком афекту (афектима) се конкретно ради, као и о степену његове изражености (слаб, средњи или јак). При овом се вештак треба држати психијатријске терминологије, остављајући суду могућност да исту преведе на правни “језик”.

Мора се признати да је овај део и најтежи у психијатријској експертизи код кривичних дела насталих у афективним стањима и то из више разлога:

- прво, вештачење се најчешће обавља после протока краћег или дужег временског периода од извршења дела, када пред собом имамо психички неупадљиву, тј. “нормалну” особу. Уколико се ради о правим афектима јаког интензитета, сећање извршиоца може бити компромитовано, па од окривљеног и нема много података који би могли указати на ток збивања, посебно онај када је дело учињено. Некада извршиоци намерно избегавају да реконструишу догађај или долази до несвесног потискивања за личност непријатних догађаја, када могу изостати детаљи за поуздану процену психијатра.

- друго, очевици критичног догађаја (ако их има) често избегавају детаљнији опис конкретне ситуације, износећи само неке неутралне чињенице, али “баш се не сећају како је дошло до обрачуна, шта је коме ко рекао или урадио” или су све видели, али “не и тренутак када је дошло до убиства” и сл. Некада изостане и добра и потпуна евиденција иначе детаљног казивања и описа догађаја, изгледа и понашања окривљеног од стране истражног судије, па се тиме додатно умањују предуслови квалитетног вештачења.

У оквиру разних сведочења некада настају и ситуације када се сва сведочења по свом садржају могу груписати у две или више група, као да има више верзија једног те истог догађаја. Најбољи начин за превазилажење ових тешкоћа је да се од стране судије добије смерница у односу на које чињенично стање треба дати мишљења, а ако то изостане, онда налаз мора бити такав да подразумева анализу сваке могућности понаособ (алтернативан налаз). Мора се признати да је код извесног броја правника давање алтернативног налаза непопуларан, посебно када се управо од вештака очекује разрешење и за њих непотпуно јасних ситуација. Међутим, такво вештачење је једино исправно, јер вештак нема право да цени доказе, већ једино суд.

Оно што је, међутим, од помоћи су неки изведени докази стручног и објективног карактера. То су напр. вештачење балистичара, а посебно судско-медицинска вештачења (врсте повреда, њихове карактеристике, број, да ли су и које заживотне или постморталне), што све може упућивати на начин, снагу и брзину наношења повреда, тако значајних у процени афективних стања.

У процени афекта при извршењу кривичног дела врло често се утврђује комбинација два или више афекта. У овим ситуацијама потребно је утврдити о којим се афектима ради, који је био доминантан, као и каква је динамика афективног узбуђења била током читавог трајања одређене ситуације. Наиме, настало афективно узбуђење није идентичне структуре и јачине током целокупне криминогене ситуације, већ се у сложеном процесу збивања динамички мења и са квалитативног и са квантитативног аспекта.

Сагледавање случајева из праксе указују да релативно ретко све време постоји само један афект и то идентичног интензитета током целог догађаја. Због тога је значајно утврдити какво је и колико афективно узбуђење било у време извршења кривичног дела.

- иако нема јединствених ставова ко ову процену треба да врши (вештак или суд), мишљења сам да је на вештаку да процени да ли је настала афективна реакција адекватна и у складу са поводом који је до ње довео¹⁴, без обзира да ли је предходно постојала кумулација негативних осећања или не. Другим речима, вештак је тај који треба да се изјасни да ли је настали афект (укључујући и реакцију) био примерен јачини дражи или не.

- на крају вештак треба да се изјасни и о томе какво је било глобално психичко функционисање особе у време извршења кривичног дела, дајући своје мишљење о способностима расуђивања и одлучивања.

Све ове околности упућују на то да се при вештачењу афективних стања при извршењу кривичних дела, као ни у једној другој области судске психијатрије, вештак налази у изузетно деликатној ситуацији. Пред њим је склапање сложеног мозаика, чије поједине коцкице недостају, неке су изломљене или избледеле или некада недостаје оно што их повезује и “лепи”.

Вештак о афекту сазнаје посредно, на основу параметара везаних за сећање извршиоца, његов изглед и испољено понашање и врши процену да ли квалитет понашања одговара или одудара од оног које је уобичајено за ту личност. Такође, од значаја су и околности самог извршења дела, стање и понашање жртве, примењена оруђа или оружја и начин њихове употребе. У прилог афективног стања често, уз друге показатеље, говори и отежана контрола и манифестација изузетно агресивно-импулсивних поступака (велики број удараца, велики број убода или секотина, пуцање до последњег метка и сл.). Све ове податке ваља у поступку прикупити у што већој мери и тиме створити основу како за што реалнију пресуду, тако и за што објективније психијатријско вештачење.

Све наведене околности имале су за циљ да прикажу сву сложеност, значај и обележја судско-психијатријског, али и кривичноправног, криминолошког и виктимолошког аспекта афеката у кривичном праву. Оне превасходно указују да је у овој области потребан заједнички рад и правника и психијатара, али и одређена побољшања и осавремењивања теорије и досадашње праксе, како би се постигла што боље објективизација и смањила неразумевања и несугласице између учесника судског поступка.

14 Лопчић, Ђ.: *Krivično delo ubistva na mah*, Kultura, Beograd, 1989, стр. 78

ЛИТЕРАТУРА

1. Лазовић, А., Ђукић-Дејановић, С., Раванић, М.: Status psychicus, Медицински факултет Крагујевац, 2002.
2. Ђирић, З. Основи судске психијатрије, Бона Фидес, Ниш, 2004.
3. Креч, Д., Крачфилд, Р.: Елементи психологије, Научна књига, Београд, 1980.
4. Вујић, В.: Медицинска психологија и општа психопатологија, Медицинска књига, Београд-Загреб, 1956.
5. Ковачевић, Р.: Форензичка психијатрија, Правни факултет у Бањој Луци-Центар за публикације, 2000.
6. Ђирић, З., Димитријевић, Б.: Основи судске психијатрије и судске психологије, СКЦ Ниш, Ниш, 2009.
7. Крстић, Б.: Судска психијатрија, Студентски културни центар Ниш, Ниш, 1996.
8. Капамација, Б.: Форензичка психијатрија, Дневник, Нови Сад, 1989.
9. Ђурђић, В.: Утврђивање афеката у кривичном поступку, Зборник радова Правног факултета у Нишу, 36-37, 45-60, 1996-1997.
10. Кривични законик Републике Србије, Службени гласник, 2006.
11. Стојановић, З.: Коментар кривичног законика, Службени гласник, Београд, 2008.
12. Chiswick, D., Cope, R.: Practical Forensic Psychiatry, Gaskell, 2001.
13. Лопичић, Ђ.: Кривично дело убиства на мах, Култура, Београд, 1989.
14. Јовашевић, Д. Кривично право-општи део, Номос, Београд, 2006.

Dr sci.med. Zoran Ćirić,
full professor of Faculty of Law Niš

FORENSIC-PSYCHIATRIC ASPECT OF AFFECTIVE STATES

Summary

In this paper is shown that affective states are very strong emotional states and that they have serious influence to intellectual, volutaristic and other psychical functions, which might have specific importance in system of persons' behavior. Sometimes they are such quality and intensity that lead to aggressive behavior and committing crimes.

Some attributes of affective states is recognized by Criminal Code, so for persisting some types of crimes is necessary persisting some kinds of excitements (manslaughter, murder by steping accros of unvoidable deffence, etc.). In the field of law are used different terms for affective states, the most often term of excitement. Because of different terms in psychiatry and law in same cases there can be some misunderstanding between psychiatrists and layers, so there is need to make some efforts to resolve these occations.

In forensic theory, as in the practice, there are some different postures about role of excitements i forensic evaluation.

Because of that it is presented what affective states are, what are they characteristics, influence to other psychical processes and how affective states can change personal behaviour, including manifestation antisocial behavior and committing crimes. Also this paper includes presentation of different types of affective states, criteria for their recognition, as a base of their clinical anf forensic-psychiatric use.

In paper are presented some theoretical postures about forensic evaluation od states of excitements in criminal code branch and some our statements in this field as: ncesserity of evaluation of global mental state of offender, characteristics of personality, type and magnitude of excitements and influence of some constellation and situational factors and so.

Key words: *affect, excitement, crime, forensic psychiatry*